

Odehnalová, Lenka

Metodologie

In: Odehnalová, Lenka. *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. 12-16

ISBN 978-80-280-0213-8 (brožováno); ISBN 978-80-280-0214-5 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78128>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20230606

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2 METODOLOGIE

Druhá kapitola textu se věnuje metodám, aspektům a přístupům, které budeme využívat, z nichž dominovat budou genologický přístup, komparativní metoda a holistický přístup. Jelikož se z hlediska literárního žánru jedná o deník, stranou nezůstane ani psychologický přístup, biografická metoda a antropologický přístup. Dominantní metody a přístupy budou přítomny v každé kapitole, využití ostatních metod a přístupů dokresluje její celkový obraz.

V textu jsou využity tzv. měkkí metody nebo přístupy¹ – biografická metoda, psychologický a antropologický přístup. Dominantním přístupem se stává genologický přístup. Naskytá se otázka, proč právě tento. Přístup k Dostojevského *Deníku spisovatele* z hlediska žánru je tím přístupem, který umožní zkoumat *Deník spisovatele* jako celek. Genologický přístup má potenciál obsáhnout jednotlivá partikulární zaměření, a proto se v souvislosti se zkoumáním Dostojevského díla jeví jako nejvhodnější; v dané souvislosti může být nazván univerzálním.

Při zkoumání součástí Dostojevského *Deníku spisovatele* je zohledněno pojetí díla jako celku, tzv. holistický přístup: na proměny deníkového žánru je nahlíženo prostřednictvím komparativní metody, přičemž při srovnávání směřujeme od *Deníku spisovatele* k ostatní tvorbě F. M. Dostojevského, ruské literatury a dalším slovanským literaturám.

Uvedené metody a přístupy se v textu častokrát prolínají, například genologický přístup a komparativní metoda, genologický a psychologický přístup nebo přístup psychologický a antropologický.

1 Rozdělení literárněvědných metod na tzv. měkkí a tvrdé metody vychází z práce Iva Pospíšila s názvem *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty)*. Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2010, s. 13.

2.1 Dominantní metody a přístupy

Genologický přístup je v textu považován za dominující. Terminologie vychází z monografií I. Pospíšila – *Rozpětí žánru* (1992), *Genologie a proměny literatury* (1998), *Studie o literárních směrech a žánrech* (2004), *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu* (spoluautor L. Pavera, 2003) a dalších². Při zkoumání žánru deníku vycházíme z prací, jež se autobiografickou prózou zabývají obecně, například *Поэтика автобиографической прозы* (2002) N. A. Nikolinové nebo *Autobiograficzny trójkąt Świadectwo, wyznanie i wyzwanie* (2014) M. Czermińskiej a další.

Současně je pozornost zaměřena, jak je deník v různém literárněvědném prostředí definován s poukázáním na terminologické rozdíly v českém, slovenském, ruském a polském prostředí; dále na žánrová specifika deníku, jeho vymezení a ohraničení od jednotlivých autobiografických žánrů – memoárů, deníků, zápisků, dopisů a autobiografických románů.

V centru zájmu se nachází deník, který je možné také řadit k pomezím literárním žánrům; jeho osobitost spočívá v tom, že se v něm snoubí literárnost s neliterárností, a nachází se tak na rozhraní mezi krásnou a věcnou literaturou. Převládající umělecké prostředky, obraznost, lyrizace, expresivnost či emocionalita výrazu posouvají deník více k beletrii, i když se však dominantou stanou publicistické prvky, dokumentárnost, kontext doby, tyto atributy ho přibližují k věcné literatuře. Kromě toho zvláštností je, že deník nemusí být fixován na prózu, ale můžeme mluvit i o tzv. poetickém neboli básnickém deníku.

Žánr deníku se v ruské literatuře začal rozvíjet společně s cestopisem na konci 18. století. S nástupem sentimentalismu, kdy se do popředí dostává důraz na vnitřní svět člověka, vzniká epistolární cestopis N. M. Karamzina *Dopisy ruského cestovatele* (1791), klíčové dílo v genezi nejen ruského románu, ale i žánru deníku. V 19. století se významným mezníkem v genezi žánru deníku stalo dílo A. I. Gercena *O tom, co bylo* (1852–1867), jímž se F. M. Dostojevskij ve svém *Deníku spisovatele* (1873–1874, 1876–1877, 1880, 1881) inspiroval. Deník si však psali i další spisovatelé tzv. zlatého věku – V. K. Kjučelbeker, V. F. Odojevskij, L. N. Tolstoj aj.

Přesto je možné deníky považovat za fenomén začátku 20. století. Pod vlivem společenských změn (první světová válka, revoluční události v Rusku, totalitní režim 20. a 30. let 20. století) dochází k první vlně ruské emigrace. Zejména žánr deníku se tak stal oblíbeným žánrem spisovatelů žijících v emigraci, objevují se například *Petrohradské deníky* (1921–1929) Z. N. Gippiusové, *Proklaté dny* (1925) I. Bunina, deníkové zápisky B. Poplavského, B. Zajceva aj. Deníky spisovatelů, kteří v Rusku naopak zůstali, demonstují život v totalitním režimu, například

² Například soubory studií Libora Pavery a kolektivu autorů *Stabilita a labilita žánrů* (2005), *Žánr ponorná řeka* (2009).

2 Metodologie

Deníky Mistra a Markétky M. Bulgakova a jeho manželky Jeleny Sergejevny, deníkové zápisky M. Prišvina aj.

Prostřednictvím komparativní metody je zkoumán *Deník spisovatele* v kontextu ostatní Dostojevského tvorby, dále ruské literatury a jiných slovanských literatur. V kapitole s názvem *Deník spisovatele jako mozaika literárních žánrů* jsou srovnány literární žánry umístěné v *Deníku spisovatele* ve srovnání s ostatní tvorbou Dostojevského. Současně je pozornost věnována specifikům literárních žánrů, které si Dostojevskij volil již v dřívější tvorbě a následně je rozvíjel v *Deníku spisovatele*, například žánr črty, povídky, eseje nebo fejetonu. Očekáváme, že najdeme prvky společné i rozdílné, ale také posuny v poetice autora.

Mezi dominující metody a přístupy patří i holistický přístup. Již Aristoteles ve své *Metafyzice* tvrdil, že celek má větší hodnotu než jen souhrn jeho dílčích částí, Dostojevského *Deník spisovatele* představuje z hlediska struktury jedinečný celek – dílo složeno z různorodých částí žánrově se pohybujících na pomezí umělecké a věcné literatury. Paradoxem však je, že dílčí části *Deníku spisovatele* se staly známějšími než celek samotný. Proč tomu tak bylo? Vybrané součásti *Deníku spisovatele* (črty, povídky, novely) sám Dostojevskij publikoval časopisecky³ nebo se staly součástí různých tematicky zaměřených výborů v Rusku⁴ i za jeho hranicemi. Vyznačují se vyšší mírou svébytností, tj. existují tedy samy o sobě, aniž by si k základní interpretaci vyžadovaly kontext *Deníku spisovatele*. Na druhou stranu, jiné dílčí části *Deníku spisovatele* (zejména eseje, soudní přelíčení) fungují jen v *Deníku*, což je podmíněno jejich tematickou návazností a vnitřním propojením.

Zjištěné tvrzení však platí především pro české a slovenské prostředí. V důsledku délky *Deníku spisovatele* a časového rozpětí jeho vydávání proto zůstaly v povědomí čtenářů povídky *Bobek*, *Mužik Marej*, novely *Plachá* a *Sen směšného člověka*, které se staly součástí dílčích tematických výborů vznikajících v českém prostředí již na počátku 20. století.

Jak již bylo výše uvedeno, jednotlivé kapitoly se věnují *Deníku spisovatele* ze čtyř aspektů – žánru, témat, motivů a recepce, nicméně stále budeme mít před sebou *Deník spisovatele* jako celek, umělecké dílo mající estetickou hodnotu a funkci. I když se v některých částech nachází blíže věcné literatuře, jedná se o umělecké dílo, jehož autorem byl spisovatel. Holistické nahlížení na *Deník spisovatele* bude nejvíce patrné v kapitole *Dostojevského Deník spisovatele jako mozaika žánrů*, v níž je možné pozorovat otisk Dostojevského v „morfologii“ *Deníku spisovatele*.

3 Například v časopisu *Občan* (rus. orig. *Гражданин*), jehož redaktorem byl F. M. Dostojevskij v letech 1873–1874.

4 Uvedme například dvě povídky z *Deníku spisovatele* – *Mužik Marej* a *Chlapec u Kristova vánočního stromku*, které vešly do výboru s názvem *Детям*. Blíže viz ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Детям*. Москва: Детская литература, 2010. 256 s. ISBN 978-5-08-004526-4.

2.2 Jiné metody a přístupy

V ruském literárněvědném myšlení se zaměření na psychologii postavy nebo samotné tvůrčí osobnosti objevuje již ke konci 19. století. Přibližně od 20. let 20. století psychologický přístup uplatňovali Lydija Ginzburgová, Lev Vygotskij a další. Ginzburgová zkoumala koncepci osobnosti spisovatele v autobiografické próze, memoárech, ale i v deníkových zápiscích. V naší práci budeme proto vycházet z její monografie *Былое и думы Герцена* (1957) a *Psychologická próza* (rus. orig. *О психологической прозе*, 1971, čes. 1982)⁵. Z prací Lva Vygotského je podnětná jeho *Psychologie umění* (rus. orig. *Психология искусства*, 1925, čes. 1981), jelikož v ní na základě analýzy různých literárních žánrů autor odhaluje zákonitosti psychologického působení uměleckého díla.

Z psychologického hlediska je žánr deníku průnikem do hlubin autorovy duše, je možné jej proto považovat za nejsubjektivnější z autobiografických žánrů. Zrcadlí se v něm charakter autora, osudy lidí jemu blízkých i jeho vlastní. Dostojevského *Deník spisovatele* je specifický. Snoubí se v něm objektivní realita a subjektivní pohled, tato subjektivita se projevuje v dojmovosti, která se stala, jak spisovatel uvádí v korespondenci, jeho hlavní intencí, proč svůj *Deník* vůbec začal psát.

V textu má své místo také antropologický přístup, protože na základě vymezených aspektů je zkoumáno literární dílo, jež je výsledkem tvůrčí aktivity spisovatele – člověka. O literatuře jako lidském fenoménu psal již francouzský filozof Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955), později z interpretace literárního díla jako aktivity člověka o člověku a pro člověka vychází tzv. esteticko-antropologická koncepce umění a literatury nitranského profesora Andreje Červeňáka (1932–2012), jenž v této souvislosti uvedl následující: „*Literatúru tvorí človek, ľudia. Sú jedinou bytosťou v doteraz poznanom Vsesvete, ktorá tvorbou mení seba a svet. Všetko, čo existuje, nad prírodou, nosí pečať človeka – je antropické, resp. antropologické. Platí to aj o umení a literatúre, dokonca aj o vede [...]*“⁶.

Dostojevského *Deník spisovatele* je možné řadit k žánrovému typu tzv. spisovatelského deníku, tj. deníku, který vzniká s publikačním záměrem, právě proto v něm důležitou roli hraje stylizace. Tento žánrový typ je předurčen čtenářskému publiku, a to v případě Dostojevského *Deníku spisovatele* znamená, že na jeho stránkách dochází ke komunikaci mezi spisovatelem a čtenáři, čímž je antropologický přístup umocněn daleko více. Samotný kontakt se čtenářem se v *Deníku spisovatele* uskutečňuje formou oslovení, vysvětlení nebo například omluvy.

5 Zmiňovaná monografie *Psychologická próza* z roku 1971 představuje stěžejní práci Lydie Ginzburgové (1902–1990), v níž je pozornost věnována i deníkovým zápiskům A. I. Gercena nebo L. N. Tolstého.

6 ČERVEŇÁK, A.: *Esteticko-antropologická koncepcia (alebo partikularita versus univerzalita, resp. Estetická „teória všetkého“)*. In: *Esteticko-antropologická koncepcia literatúry a Andrej Červeňák*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008, s. 267.

2 Metodologie

Dílo *Deník spisovatele* je dále zkoumáno i s ohledem na spisovatelovy životní osudy. Dostojevskij pracoval na *Deníku spisovatele* v posledních letech života, v období, kdy již žil spořádaným rodinným životem. V díle vypovídá o lidech, o sobě i o době, ve které žil a tvořil. I když se jeho *Deník spisovatele* čtenářům líbil, v tisku byl však hodnocen ambivalentně až negativně. Někteří si dokonce mysleli, že Dostojevskij ztratil inspiraci a už neumí napsat nic nového, a proto se věnuje publicistice a literární kritice.⁷

Použitá biografická metoda umožní *Deník spisovatele* jakožto zkoumané dílo vnímat v kontextu života F. M. Dostojevského, sledovat propojení stěžejních témat a motivů s osobností spisovatele. Zmínit je tak nutné biografické práce L. Grossmana, J. Selezněva, L. Saraskinové, I. Volgina, V. Terrace a dalších, souborné biografické dílo *Летописи жизни и творчества Достоевского*, memoáry Dostojevského rodinných příslušníků – manželky A. G. Dostojevské, dcery L. F. Dostojevské, přátel, vrstevníků a dalších.

⁷ V této souvislosti lze zmínit dopis Ch. D. Alčevské z roku 1876, která v něm vyslovila názor, že se Dostojevskij ve svém *Deníku spisovatele* proměňuje na drobné. Blíže viz ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать девятый. Книга вторая. Письма 1875–1877*. Ленинград: Наука, 1986, s. 77.